

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОГРАМА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

Галина Балута

Анотація. Дослідження мови у горизонті інтердискурсивності зберігає запит на відповідну методологію, яка включає класичні методологічні настанови, розглянуті під іншим парадигматичним кутом зору. Зразком такого підходу є феноменологічна парадигма, її концепти та методологічні кореляції. Використання феноменологічної методології демонструє можливість описати сутнісні виміри мови, зокрема дослідити проблему значення та смислу. Метою статті є спроба продемонструвати методологічну плідність феноменологічного підходу у царині мови, розглянути його структуру, категорії, перспективи. Для реалізації поставленої мети досліджено методологічний фундамент, який включає загально-теоретичні, філософські, лінгвістичні, психолінгвістичні методи. Феноменологічний метод використано як базовий метод, що полягає у «феноменологічній редукції» — виокремленні сутностей семантичної тріади «знаку-значення-смыслу»; тексту, контексту, дискурсу. У статті використано методологічні проекти класичної феноменології, представлені вченням Е. Гуссерля, М. Гайдеггера та відповідно соціальної феноменології Н. Лумана, Ю. Хабермаса, М. Фуко. Так погдумачена мова подана не як сукупність знаків, а як дискурсивна практика, що систематично формує об'єкти. Висловлюється припущення, що смисл — «феномен» категоризації значення, що сполучує суб'єктивний ментальний і комунікативний інтерсуб'єктивний горизонти; онтологічний принцип, споріднений з системами мислення і мови, що реалізує герменевтичну, медіальну, синтагматичну функції; дискурс — незавершений семіозис, що вибудовується на інтерсуб'єктивних засадах і характеризується частковою когерентністю значень, оскільки є складеним з дискурсивної множини дискурсів відмінних типів. Можна вважати, що дискурс, його актуальні компоненти, реалізують функцію конструювання значення. При цьому смисл функціонує у контексті, заданий дискурсом як специфічною мовно-соціальною структурою. Можна трактувати смисл як семантичне поле, сукупність можливих значень, детермінованих спорідненим дискурсом.

Ключові слова: феноменологія, соціальна феноменологія, мова, мислення, комунікація, знак, значення, смисл, текст, контекст, дискурс.

Як доводить практика, сучасна лінгвістика не є відокремленим дискурсом, а заявляє про себе у міждисциплінарному діалозі лінгвістичної філософії — «критики мови» (Л. Вітгенштейн). Розуміння раціональності крізь призму мовного аналізу демонструє довготривалу еволюцію; «лінгвістичний поворот» проклав шлях до відкриття раціональності нового типу, відмінної від логіко-математичної. Суто логічні, емпіричні експлікації повсякденної мови неправомірно звужують поле дослідження: мова як феномен у своїй суті є набагато складнішою, на відміну від стійкого, однак спрощеного трактування мови як знаково-символічної системи, інструменту соціального інформаційного обміну.

Нові відкриття у лінгвістичних науках постали як результат взаємопроникнення лінгвістики, філософських, психологічних наук. Неминучість такого взаємопроникнення передбачили Е. Бенвеніст, Е. Сепір, Н. Хомський та ін. Наприклад Е. Бенвеніст поруч з вимогою досліджувати мову у лінгвістичних категоріях, обґрунтовував ідею співпраці лінгвістики та гуманітарних наук. На співпраці лінгвістів з представниками гуманітарних і соціальних наук наголошував також Е. Сепір, міркуючи про здатність мови до символізації соціального досвіду. Символізація пов'язує мову і культуру як спільне семіотичне середовище, репрезентує дійсність за допомогою знаку, обумовлює смисловий горизонт інтерпретації у комунікації. Отже формується нова модель раціональності, що виходить з дослідження символічно опосередкованої комунікативної практики — дискурсу, що дозволяє проаналізувати мовні, антропологічні і соціальні феномени крізь призму лінгвістичної методології.

Концепт мови як антропогенетичного коду і водночас складно-організованої системи кореляцій знаку, значення та смислу, що розвивається у соціальному просторі-часі і водночас детерміновані ним, демонструючи певні ефекти та закономірності за рахунок трансформації мовних інваріантів, розглядається у якості актуальної ідеї. У полі досліджень мовна поведінка, свідомі та неусвідомлені фактори комунікативних агентів, що впливають на формування правил інтерпретації. Дослідження мови у фокусі мовних практик продукує багато можливостей, що претендують на опис та пояснення структур свідомості, феноменів «колективного розуму», об'єктивованих дискурсом як соціальним результатом комунікативних практик.

Складність у визначенні сутності мови відмічена багатьма дослідниками. Наприклад серед проблем такого плану: кардинальна проблема мовних антиномій, описана В. фон Гумбольдтом, Ф. де Сосюрором, іншими представниками структуралістської традиції, а також — про-

блема замкнутості мови як цілого (Е. Бенвеніст), «мовного оточення» самого спостерігача-дослідника, неможливості вийти за межі мови у якості її носія. Очевидно тому відкриття Е. Сепіра та Б. Уорфа викликали такий резонанс, дозволивши зафіксувати смислову відмінність, «семантичний та логічний розрив» між «герметичними мовами» і продукованими ними картинами реальності, на відміну від комунікативної «відкритості» мов спорідненого типу.

Отже, дослідження мови буде неповним, якщо розглядати функціонування мови, обмежуючись окремим аспектом, мова може бути дослідженою з позиції більш широких форматів їх поєднання, з включенням у дискусію оригінальних надбань мовознавчої та сучасної філософської думки. Зберігає актуальність методологічний пошук, орієнтований на пошук сутнісних інваріантів мовного феномену, зумовлений розумінням мови як реальності, що інтегрує суб'єктивний і об'єктивний, а також формальний та процесуальний горизонти буття шляхом залучення широкого спектра методів, зокрема, екстраполяції, аналогії, моделювання тощо. Сучасні підходи диктують потребу у розумінні функціоналу мови, який дозволив би поєднати соціокультурні явища з явищами психіки і свідомості людини, причому не тільки у якості статичних елементів з однозначно заданими зв'язками, а як дискурсивних конструктивних процесів, відтворюваних у мовній діяльності, соціальному довіллі.

Результатом потужного розвитку лінгвістичної філософської науки у ХХ–ХХІ ст. та її предметних розділів виявилось формування нових уявлень, ключових категорій і понять, що позначили низку явищ, властивих мовній природі, відшукання вдалих методологічних рішень. Прикладом таких рішень були «феноменологічні» аргументи З. Фрейда, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Л. Вітгенштейна, Е. Бенвеніста, Дж. Остіна, М. Фуко та ін, розробка ними теоретико-методологічного фундаменту, що відкриває можливість опису сутнісних проявів мовної організації.

Е. Лаклау та Е. Муфф, досліджуючи дискурсивний простір репрезентацій, констатують, що будь-які зміни в онтичному змісті дослідницького поля неминуче приводить до створення нової онтологічної парадигми [12]. Ними актуалізовано впливові інтелектуальні традиції у формуванні уявлень про мову та її утворень, зокрема, дискурсу: феноменологічну, аналітичну, структуралістську. Зауважимо, що у дослідницькій практиці визначені підходи не можуть бути відокремленими, взаємовиключними, що продиктовано природою мислення та мови. Також важливим ресурсом є здобутки прагматики — теорія

мовних актів та комунікації у її подальшому розвитку.

Інтелектуальний доробок В. фон Гумбольдта, Ф. де Сосюра, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Г. Фреге, Л. Вітгенштейна, Е. Сепіра, Б. Уорфа, Е. Бенвеніста, Н. Хомського, Дж. Остіна, М. Фуко сформував теоретико-методологічний фундамент нетривіального розуміння мови як системи кореляцій мови та соціокультурного досвіду: особливого буттєвого середовища, «дому буття», «форми життя», формотворчого дискурсу та ін. З часом було відкрито нові грані «мовної проблеми», оригінальні ідеї лінгвістичних досліджень, репрезентовані працями Р. Барта, Г. Грайса, С. Пінкера, Дж. Лакоффа, Т. ван Дейка, Ф. Реканаті та ін.

Вітчизняні дослідження в галузі феноменології, філософії мови представлені працями В. Кебуладзе, Г. Балуті, А. Синиці, Ф. Бацевича, Т. Лютого, в галузі психолінгвістичних досліджень — Л. Калмикової, Л. Ковбасюк, М. Навальної, М. Ліли, Н. Романової, Л. Звонської, О. Голубовської та ін. Напрями останніх психолінгвістичних досліджень репрезентує доробок С. Гріс (S. Gries), Л. Талмі (L. Talmi), А. Ребер (A. Reber), Е. Фернандес (E. Fernández), С. Кернс (S. Cairns) та ін.

Лінгвістичний поворот започаткував як онтологічні трансформації, так і різновекторні, однак споріднені тенденції дослідження мовних явищ, що підвело до розуміння неповноти описуваного явища у його цілісності та сутнісних атрибутах. Таким чином, зберігає актуальність тенденція, яка досліджує функціонування мови у її зовнішніх і внутрішніх зв'язках, генеративних і партикулярних проявах, перш за все, як феномену розуміння — осмислення — особливої форми присутності суб'єкта і суспільства, відокремленості об'єкта у його смисловій визначеності, на відміну, від стійкого семіотично-інструментального розуміння мови як знакової системи.

Отже, дослідження мови у горизонті інтердискурсивності зберігає запит на адекватну методологію, яка включає класичні методологічні настанови, розглянуті під іншим парадигматичним кутом зору. Зразком такого підходу є феноменологічна парадигма. Значною мірою феноменологічна парадигма та її інструментарій охоплюють проблему свідомості, проте все частіше використання феноменологічної методології демонструє можливість пролити світло на сутнісні виміри мови, зокрема дослідити проблему значення та смислу. Зауважимо, що одним із вдалих зразків-прототипів використання феноменологічної лінгвістичної програми є психоаналіз З. Фрейда: спроба визначити механізми породження неврозу шляхом переходу від однієї логіки

до іншої, методом фіксації високочастотних інваріантів «приватного» мовлення. Феноменологічна методологічна програма обґрунтувала ілюзію реальності, спотворену «природною настановою», дозволила опанувати культурне розмаїття шляхом проникнення у інші мови, зіставити, порівняти різні реальності, тобто «вийти за межі власної мови» і подивитися на неї з іншої перспективи.

Мета і методологія. Метою статті є спроба продемонструвати методологічну плідність феноменологічного підходу у царині мови, розглянути його структуру, категорії, перспективи. Для реалізації поставленої мети досліджено методологічний фундамент, який включає загально-теоретичні, філософські, лінгвістичні, психолінгвістичні методи. Філософська методологія репрезентована системним, структурним, феноменологічним, рефлексивно-описовим, герменевтичним, лудологічним методами, методами синхронії і діахронії. Феноменологічний метод використано як базовий метод, що полягає у «феноменологічній редукції» — по-перше, відстороненні від одиничних фактів і виокремленні сутностей семантичної тріади «знаку-значення-смыслу»; тексту, контексту, дискурсу як тріад репрезентації структури мовного коду, мовного досвіду суб'єкта як вербальної присутності та мовленнєвих впливів в інтерсуб'єктивному горизонті.

Проблема формування феноменолого-лінгвістичної парадигми. Інтелектуальний внесок Ф. де Сосюра, Л. Блумфілда, Г. Гійома, Е. Сепіра, Б. Уорфа, Е. Бенвеніста, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Н. Хомського, Г. Фреге, Л. Вітгенштейна, Дж. Остіна, Дж. Серла, Ю. Хабермаса, А. Шутца, М. Фуко, Н. Лумана та ін. сформував теоретико-методологічний фундамент лінгвістичної феноменологічної програми. Феноменологічне розуміння мови розглядає її комунікативний процес і водночас як семіотичну систему, інструмент конституювання інтерсуб'єктивності, комунікативного простору як особливого світу, що поєднує інші мови світи (мовні етоси) у горизонті розуміння. Керуючись гаслом «знову до речей» феноменологічна настанова, з одного боку, виходила з необхідності теоретичної редукції мови, а з іншого, стало очевидним, що мова є фоновою та інструментальною реальністю «значення і смыслу», без яких неможлива ментальна конституція речі, її різні перспективи і проєкції.

Феноменологічно мова може бути зрозуміла таким чином: по-перше, як логічна форма і водночас потенційна множинність логік; як фактор, що конститує «життєвий світ» — комунікативну реальність, її «видимість» як правдоподібну очевидність; інструмент комунікативної відкритості, досвід осмислення; горизонт життєвого світу, що

дозволяє діяти в соціокультурному середовищі «мовної гри» завдяки розумінню мови, її правил. Зрозумілий таким чином «життєвий світ» у руслі ідей Е. Гуссерля, Л. Вітгенштейна, Ю. Габермаса може бути описаний у формі репрезентації мови як семантичної комбінаторики, що є релевантною картині реальності, системі правил ментального конструювання. Іншими словами, ступінь розуміння на основі правил інтерпретації залежить від генетичної спорідненості семантичної системи (знаку — значення — смислу) з дискурсом, його семіотичною основою, стійкими та актуальними значущостями. Також зберігає актуальність парадигма дослідження дискурсу, інваріантів, зміщених у поле дискурсу, актуалізована Е. Бенвеністом, Ю. Габермасом, М. Фуко та ін.

Спробою трактовки інваріантів мовної форми були «Логічні дослідження», Е. Гуссерля, предметом яких є свідомість. Філософ писав про те, що твір має форму окремих есе і не може розглядатися як завершений виклад наукових результатів, по-друге, визначив застосований ним підхід як «шлях, далекий від панівних логічних тенденцій», що першим спадає на думку через назву [10]. Чи можемо ми на даний момент часу міркувати про феноменологію мови як сформований напрямок досліджень за аналогією з «феноменологічною соціологією» А. Шутца? Якою постає мовна реальність у лінгвістичній феноменології? Зазначене питання є проблемним, оскільки опанування феноменологічного проекту Гуссерля у його лінгвістичній адаптації по суті є відкритим, незавершеним.

Наведемо приклад, до якого часто вдаються дослідники: емпіричні мови для Гуссерля розглядалися як варіанти сутнісної «ейдетичної» мови — апіорної граматики. Як відмічає М. Мерло-Понті:

«У четвертому розділі “Логічних досліджень” Гуссерль висуває ідею універсальної граматики й ейдетики мови, яка, якщо мова повинна бути мовою, фіксувала необхідні їй для цього форми значення і дозволяла з вичерпною повнотою і ясністю осмислювати емпіричні мови як “заплутану реалізацію сутнісної мови”» [5, с. 235].

Отже йдеться про формальну «ейдетичну» «мову» як субстанційну систему інваріантів-правил, що задають смислову послідовність, саму її можливість, описану «ранім» Л. Вітгенштейном.

«М. Поз (Феноменологія та лінгвістика, 1939) визначає феноменологію мови не як спробу замінити існуючі мови в межах ейдетики всіх можливих мов, тобто об'єктивізувати їх перед універсальною і позачасовою свідомістю, а як повернення суб'єкта до мого контакту з мовою, якою я розмовляю», — пише М. Мерло-Понті у праці «Знаки»

[11, с. 84]. Йдеться про синхронію мови, мовне існування людини у момент часу. Досвід мовлення набуває фундаментального значення. Мислитель демонструє відмінності між мовою-знанням і мовною компетентністю — способом володіння мовою: «Феноменологія додає до знання мови досвід мови в нас, тоді як педагогіка додає до знання математичних концепцій досвід того, чим вони стають в умах тих, хто їх вивчає» [11, с. 85]. Висновок Мерло-Понті є таким: «Як тільки ми виділимо поряд з об'єктивною наукою про мову феноменологію мови, ми запустимо діалектику, за допомогою якої дві дисципліни вступають у спілкування» [11, с. 85].

Е. Гуссерль розглядає мову як інструмент пізнання, вторинний за сіб вираження смислу, на відміну від утворень свідомості: значення, смислу, інтенційності. Значення, хоча і є деякою предметністю, але не має характеру відображення, його сутність полягає у певній інтенції; таким чином все, що підпадає під значення, може стати предметним, тобто інтенційним об'єктом [10]. Досліджуючи архітектоніку смислу та механізми його встановлення філософ виходить з необхідності споглядання предмета, яке слугуватиме змістовим наповненням смислової єдності. «Досвід сприйняття предмета у природній настанові постачає дані відчуття, або гюлетичні дані, на підставі яких розум в акті ейдетичного бачення вбачає сутність сприйнятого предмета. Ноетичні акти, що надають смисл, відносять сприйняті змісти до того інтенційного предмета, який спочатку існував у свідомості у вигляді “порожньої загальності предмета як такого”, як зазначає Гуссерль у “Картезіанських розмислах”, а потім формуються у вигляді повної ноєми, отримуючи дедалі нові предикати й модальні характеристики. Не набувши такого споглядального наповнення, мислимі значення понять цілком по кантівські є позбавленими смислової визначеності й точності» [2, с. 29]. Отже, згідно з Гуссерлем, смисл задає форму сприйняття.

В чому криється недостатність феноменологічної програми Е. Гуссерля? Значення можна трактувати як «факт» ідеальної референції — смисловий прототип, узгоджений з предметом, що утримує його можливі периферійні похідні, задані мовленням, контекстом, дискурсом. Таким чином, класичний феноменологічний аналіз виходить з розуміння мови як потенційної мисленої форми, на відміну від актуального функціонування — просторово-часового соціального континуума мовлення, заданого мовними інваріантами, зокрема смислом. Отже смисл подано як ноетичну структуру, інтерсуб'єктивну лінгвістичну компетентність. Вихід за межі смислової матриці уне-

можливіше організацію синтагматичної сполучуваності, синтаксичної послідовності. (Н. Луман репрезентує смисл як спосіб проникнення у відносно замкнені комунікативні системи).

Наприклад, візьмемо до уваги методологічну настанову М. Гайдеггера, який вважав сумнівною ідею створення строгої науки. Строга наука елімінує неперервність життя, зв'язність його атрибутів. У якості фундаменту феноменологічної практики постулюється феномен життя як першої і останньої реальності, що детермінує мислення і мовлення. Виокремлюються характеристики життя як «буття-у-світі»: самодостатність, спрямованість, реальність. Життя не може бути відокремлене від нашого світу, включеного у світ інших людей. Отже світ-Я оточує спільний світ («життєвий світ»), а мовлення його горизонт. Методологія М. Гайдеггера будується на принципі, який є таким: науки є продуктом смислового континуума «життєвого світу» і саме це дозволяє пізнати світ, його об'єкти як досяжні, що постають як багатомірні феномени у життєвому світі мовних практик. Ідеал логічно «чистої науки» опинився у «полоні» мови.

Звідси така ідея: пізнання має багатомірний спектр, може бути орієнтованим на різні типи досвіду, зокрема, на «досвід існування у його фактичній значущості», тобто мовний досвід. У роботі «Буття і час» мовлення визначено як екзистенційно-онтологічний фундамент мови, що актуалізує процесуально-смиловий аспект дослідження. Філософ пише, що традиційно розглядають усталені функції мови: розуміння, інтерпретацію, висловлювання, але значна частина функцій вислизає з поля зору. Спроби осягнення сутності мови спрямовані на виявлення певної мовної доміанти, як наприклад, відображення, символ, повідомлення, сповідь, переживання, життєвий опис, що також є обмеженими. Опис мови акцентує на синкретичному схопленні різних фрагментів. Постає завдання: «опрацювання онтологічно-екзистенційного цілого структури мовлення на ґрунті аналітики присутності» [9]. Філософ актуалізує інтегративну (синкретичну), та структурно-феноменологічну (граматичної і смислової комбінаторики) функції мови. У варіанті М. Гайдеггера мову подано як безпосередній інструмент смислового конструювання, при цьому значення та смисл збережено як феноменологічні інваріанти. Трансформація трансценденталізму Гуссерля у напрямі гайдеггерівської «онтології мови» була результатом припущення мовної опосередкованості «інтенційності» — «мислення-у-мові». Йдеться про смисловий репертуар мови, що задає множинність перспектив (ноезис). У аналітичній філософії категорію смислу досліджує Г. Фреге, розглядаючи смисл

як спосіб фіксації відмінностей значення знаків (суджень), «визначене значення» [8]. Постає важковирішуване питання: як заданий смисл — до речей, у свідомості (мові), у самих речах (дискурсі)?

Як відзначає А. Синиця: «Феноменологи недооцінюють зв'язок мови і свідомості. Кожен феномен має так чи інакше лінгвістичне забарвлення. Якщо структурі мови в пізнавальному процесі буде віддано належну роль поруч зі структурою свідомості, то звичайно феноменологія зможе використовувати результати досліджень аналітичної філософії для аргументації й коректування власної позиції. Зі свого боку філософи-аналітики, досліджуючи смисли мовних виразів, недостатньо уваги звертали на суб'єктивність процесів пізнання, на саме здійснення мовленнєвого досвіду, на переживання смислів тощо» [5, с. 238]. Наведені приклади демонструють методологічну значущість категорії смислу, перспективу діалогу феноменологічного та аналітичного підходів у його осмисленні з метою зняття «неспівмірностей», притаманних в силу парадигматичної специфіки зазначених підходів.

Зразком такої єдності феноменологічної та аналітичної настанов можуть розглядатися ідеї Л. Вітгенштейна, Дж. Остіна, Дж. Серла та ін., які одними з перших зафіксували процесуальну та структурно комбінаторну природу мови, зосередивши увагу на тому, що ми спілкуємося з а допомогою мовних актів. Розуміння мови Л. Вітгенштейном як ігрової форми, демонстрація ним гнучкості мови, її внутрішніх генетичних зв'язків на підставі «аргументу» правил, сімейної спорідненості мовних утворень наптовхує на думку про особливого типу смислову (комунікативну) спорідненість мови та дійсності.

«Чиста» об'єктивність феноменологічних інваріантів мислиться як формальний зразок, що задає критерії істинності, стійке «ядро» системи значень або семантична нормативність, що є варіативною у залежності від контексту в ході дискурсивних практик. Використання значення завжди обумовлене як індивідуальним досвідом мовця, так і соціокультурними конфігураціями. Ігровий принцип, використаний Л. Вітгенштейном, лягає у основу лінгвістичної феноменології. Також метод, запропонований Дж. Остіном можна описати в руслі лінгвістичної феноменології, оскільки його цікавлять не гранично абстрактні філософські категорії, а звичайні дистинкції (розрізнення між словами природної мови, що допомагає нам краще зрозуміти феномени, на позначення яких вони вживаються) [5, с. 213].

Отже феноменологічно досліджена мова може бути описана, поперше, як субстанційна форма, по-друге, як комунікативний горизонт, структура життєвого світу, що уможливорює комунікативну дію, базис

соціальних практик на основі спільного мовного коду комунікативних агентів. Як пише Ю. Хабермас: «Комунікативна дія відбувається в живій та *нормативно забезпеченій* мовній грі» [7, с. 85]. На думку, Ю. Хабермаса, для учасників комунікації життєвий світ розкривається як «супровідний горизонт», в якому відкриваються шари «імпліцитного» знання — «хабітуалізоване вміння», звичне соціальне відношення або жорстке переконання. Таким чином, у життєвому горизонті мови відображуються «приховані» соціокультурні особливості самої реальності у її буденності.

Отже, поки що не існує окресленої, завершеної версії лінгвістичної феноменології, у її концептуальній визначеності, оскільки феноменологія є філософським припущенням, теоретичним досвідом, розгалуженим на різні варіанти, здебільшого відірваних від мовної практики. Як ми вважаємо, феноменологічні стратегії у спробі опанування мови поєднують «феноменологічні» підходи: класичний, репрезентований методологією Г. Фреге, Е. Гуссерля, раннього Л. Вітгенштейна та соціально-орієнтований (дискурсивний) підхід на засадах аргументацій М. Гайдеггера, Л. Вітгенштейна, А. Шутца, Ю. Хабермаса, а також М. Фуко. Відповідно інваріанти значення та смислу представлені як включені у широкий формат дискурсивного поля, його правил-інваріантів. При цьому з одного боку, самі по собі властивості інваріантів як «факту» існують в системі мови, а з іншого, обумовлені дискурсом. Таким чином, поняття значення та смислу виходять за межі суто субстанціалістських констатацій. Як пише М. Фуко в дусі постмодерністських радикальних елімінацій: «об'єкт не чекає на якийсь високостях ладу, що вивільнить його й дозволить йому втілитися у видимому й балакучу об'єктивність; він не має існування, що передує йому самому, утримуваний якимось перешкодами на межі світла. Він існує в позитивних умовах складного вузла взаємозалежностей» [6, с. 72].

Інваріант смислу у полі дискурсу. Парадигма соціальної феноменології (феноменологічної соціології) представлена інтелектуальною спадщиною М. Вебера, Е. Гуссерля, Дж. Міда, М. Шелера, А. Шутца, П. Бергера, Т. Лукмана, Ю. Хабермаса, Г. Гарфінкеля, А. Сікурела, Н. Лумана, Е. Гіденса та ін. Фундаментальною проблемою соціальної феноменології є проблема соціальної реальності, її об'єктивних засад. Суспільство — біосоціальна реальність, однак на відміну від біологічного середовища, соціальна середовище є інтерсуб'єктивним середовищем смислу, що уможлиблює осмислену взаємодію комунікативних агентів.

На думку, А.Шутца, соціальна дія, в якій конститується суб'єктивний сенс, є первинним елементом соціальної реальності [3, с. 86]. Життєсвіт соціального досвіду функціонує як смисловий горизонт комунікативних практик. «Якщо розглядати мовлення не просто як озвучену мову, а як об'єктивацію ідеальних мовних структур у матеріальних формах, то можна розширити поняття мови, повертаючи їй універсальність, але не як природній мові повсякденного життя, що розпадається на окремі національні мови, а як певному первинному елементу конституювання в усіх царинах реальності, — відзначає В. Кебуладзе. — Якщо розуміти мову в такий спосіб, то вона вже не підпорядкована лише формам повсякденного досвіду і дає змогу конституювати сенси в будь-яких царинах реальності» [3, с. 94]. Таким чином, у комунікації мова конститує соціальний базис я у якості первинної соціальної структури.

М. Вебер трактує смисл прагматично: як механізм конституювання соціальної дії, смисл корелює з соціальною дією, визначає її специфіку у якості мети. Н. Луман відмежовує соціальну та свідому систему, демонструючи як аутопоетична замкненість породжує відкритість [13]. На думку Н. Лумана, суспільство є системою, що конститується розрізненням себе від навколишнього світу, функціонуючи як замкнена система, таким чином, комунікація — єдина достовірна соціальна операція. Соціальний результат не може бути передбачуваним, оскільки ситуативно формується у актуальному смислотворенні. Філософ розглядає смисл у системному вимірі як процесуальний механізм, соціальний код, який реалізує функцію розуміння, функціонуючи у відмінних контекстах «нескінченної відкритості світу» і забезпечує безперервну послідовність комунікативного зв'язку, здійснює функцію відмежування шляхом «редукції комплексності»: селективного відбору оптимальної інформації, що забезпечує системну укоріненість, відповідає її внутрішній логіці [13].

З приводу смислу Н. Луман міркує так: психічні і соціальні системи розвивалися разом. У будь-який час одна система є необхідним середовищем для іншої. Спільна еволюція привела до сенсу як спільного досягнення, використаного як психічними, так і соціальними системами. «Обидва типи систем упорядковані відповідно до нього і для обох він є обов'язковим як неодмінна, незаперечна форма їхньої складності та самовідносності. Ми називаємо це еволюційне досягнення сенсом», — пише Н. Луман [13, с. 60]. Дискурсивність як смислова компетентність є сутнісним атрибутом людської соціальної природи. Виходячи з вищезазначеного актуалізуємо кореляцію смислу

та дискурсу. Дослідження дискурсу у соціальному феноменологічному вимірі є спробою описати «мовну гру» — з'ясувати її елементи і правила, що задають динаміку соціального тексту, зокрема смисл. Як функціонує смисл у полі дискурсу? Яким чином корелюють знак-значення-смисл та дискурс? Дискурс — поняття, включене у науковий обіг Е. Бенвеністом у якості прагматично орієнтованого тексту. Поняття дискурсу у вигляді, поданому Бенвеністом (функціонування мови у безпосередньому спілкуванні), мало довготривалу історію від його класичного розуміння як понятійного мислення, що репрезентує ціле (у картезіанстві) до розуміння дискурсу як складної комунікативної події (Ю. Хабермас, М. Фуко, Т. ван Дейк, П. Бурдьє та ін). Дослідники постулюють дискурс як метод дослідження особливу структуру і метод дослідження соціальної дійсності. Зокрема Т. ван Дейк констатує, що теоретична основа дослідження дискурсу є мультидисциплінарною.

На відміну від комунікації, як забезпечує комунікативну послідовність інформації першого порядку, дискурс (лат. *discursus* — «той що перебуває у постійному русі») трансформує смисл, за рахунок неочевидних факторів, «соціального тексту», які його видозмінюють, впливаючи на стан соціальної реальності. Отже потрапляючи у поле дискурсу, система значень трансформується під тиском актуальних дискурсивних значущостей. Елементи дискурсу продукують загальні структури смислу («владний дискурс»), на відміну, від індивідуальної смислової гетерогенності. Про що пише Т. ван Дейк, здійснюючи аналіз когнітивних та соціальних функцій ідеологій: по-перше, вони організують і обґрунтовують соціальні уявлення, які поділяють члени (ідеологічних) груп, по-друге, вони є основою дискурсів та інших соціальних практик членів соціальних груп, по-третє дозволяють членам організовувати та координувати спільні дії та взаємодії з урахування цілей групи в цілому. Нарешті вони функціонують як частина соціального інтерфейсу [14].

Століття починалося з ілюзії безпосередності, неопосередкованого дискурсом доступу до речей — референта, феномена, і відповідно знаку. Ілюзія безпосередності на певному етапі зникла і виникла необхідність заміни цієї ілюзії на ту чи іншу форму дискурсивної медіації. Саме це трапилось в аналітичній філософії з роботами пізнього Вітгенштейна, в феноменології з екзистенціальною аналітикою М. Гайдеггера і у структуралізмі з постструктуралістською критикою знаку» [12]. Ю. Хабермас трактує дискурс як раціональний логічно-етичний конструкт, у якому логіка визначає етику, «стягує» «життєвий» світ до логічної сингулярності. «Аргументований спосіб, завдяки якому

можна дійти згоди, Габермас називає дискурсом. Саме він і забезпечує ненасильницький примус до бездоганного аргументу. Останній вирізняється формальними властивостями дискурсу та слугує критерієм раціональної згоди. Отже, якщо у межах комунікативної дії зі змінами поводяться некритично, то дискурс ускладнює претензії на значення. Відтак як можна висувати, дискурс допускає лишень логічно мовні висловлювання» [4, с. 349]. Зазначена точка зору є спрощеною, ідеалізованою.

Звернімось до думки М. Фуко, який припускає, що мова, текст є функцією вираження, «оприлюднення», існує глибинний рівень мови у якості осередку конституювання ідентичності [6]. Єдність дискурсивних фрагментів не дана безпосередньо, а є результатом складної герменевтичної практики, висловлене інтегрує вторинні невербальні параметри смислу. «Очевидно виражена мова є в кінцевому підсумку репресивною присутність того, чого вона не говорить, і це неказане й буде тією порожнею, яка підриває зсередини все, що говориться» [6, с. 39]. Бути осмисленим — постати як актуальне, зрозуміле, виокремлене, репрезентативне, визначене як таке, що претендує референцію, значення, незатьмарене дискурсом. Якраз М. Фуко трактує смисл у аспекті дискурсивних подій, відкриває явище смислової дифузії. Для нього висловлювання є тим, що робить судження, мовні акти значущими. «В цьому смислі самі висловлювання не є судженнями, висловами чи мовними актами. Вони створюють систему правил, визначаючи, що є важливим, а правила є передумовою для того, щоб судження, вислови чи мовні акти мали значення. Висловлювання є завжди “подією”, що існує в системі з іншими висловлюваннями, провокується ними і породжує нові висловлювання» [1, с. 203]. Отже висловлювання існують в контексті дискурсу, задані його правилами. Так потлумачена мова подана не як сукупність знаків, а як дискурсивна практика, що систематично формує об’єкти. М. Фуко розглядає нерепрезентативний характер пізнання та мови, яка перетворилася з інструменту вираження знання на засіб його формування. При цьому смисл (текст) як такий функціонує у контексті, заданий соціальним текстом.

Підсумок. У підсумку можна трактувати смисл як універсальну компетентність категоризації значення у його різних модусах, феномен, що сполучує суб’єктивний та інтерсуб’єктивний горизонти; онтологічний принцип, споріднений з системами мислення і мови, що реалізує медіальну, синтагматичну (аналітичну та синтетичну) функції. Також можна припустити, що дискурс, його актуальні компоненти, реалізують функцію смислового конструювання, відтвореного

у соціальних результатах. Отже дискурс — незавершений семіозис, що вибудовується на інтерсуб'єктивних засадах і характеризується частковою когерентністю соціальної прагматики, соціального синтаксису та семантики, оскільки є складеним з множини дискурсів відмінних типів. При цьому смисл (текст) функціонує у контекстах, заданих дискурсом як сукупність можливих значень, детермінованих спорідненим дискурсом.

Література

1. *Гачко О.* Археологія знання: до проблеми становлення філософсько-історичних поглядів М.Фуко. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4, No. 2. С. 200–207.
2. *Іванова-Георгієвська Н.* Седиментація смислів у культурі та відповідальність пам'яті. *Філософська думка*. 2009. № 1. С. 27–42.
3. *Кебуладзе В.* Феноменологічна психологія і феноменологічна соціологія. Київ, 2001.
4. *Лютый Т.* Розумність нерозумного. Київ: Парапан, 2007.
5. *Синиця А.* Аналітична філософія. Львів: ЛДУФК, 2013.
6. *Фуко М.* Археологія знання. Київ: Видавництво Соломії Павличко. Основи, 2003.
7. *Хабермас Ю.* Комунікативна дія і дискурс / Ситниченко Л. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ: Либідь, 1996. С. 84–90.
8. *Frege G.* Über Sinn und Bedeutung Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. NF. 1892. Bd. 100. S. 25–50.
9. *Heidegger M.* Sein und Zeit. Koch, Tübingen: Gutmann & Co, 2002.
10. *Husserl E.* Logical Investigations. Vol.1. London, New York: Routledge, 2001.
11. *Merltau-Ponty M.* Signes. Paris: Les Éditions Gallimard, 1960.

12. *Laclau E. Mouff C. Hehemony and Socialist Strategy. Towards a Radical.* London, New York : Verso, 2001. P. 217.
13. *Luhmann N. Social systems.* Stanford : Stanford university press, 1995. P. 635.
14. *Van Dijk Teun A. Ideology and discourse analysis. Ideology Symposium.* Oxford, September 2004.

References

1. *Hachko O. Arkheolohiia znannia: do problemy stanovlennia filofsokostorychnykh pohliadiv M. Fuko. Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury.* 2012. Vyp. 4, No. 2. S. 200–207.
2. *Ivanova-Heorhiievska N. Sedymtatsiia smysliv u kulturi ta vidpovidalnist pamiaty. Filosofska dumka.* 2009. № 1. S. 27–42.
3. *Kebuladze V. Fenomenolohichna psykholohiia i fenomenolohichna sotsiolohiia.* Kyiv, 2001.
4. *Liutyi T. Rozumnist nerozumnoho.* Kyiv : Parapan, 2007.
5. *Synytisia A. Analitychna filosofiia.* Lviv : LDUFK, 2013.
6. *Fuko M. Arkheolohiia znannia.* Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko. Osnovy, 2003.
7. *Khabermas Yu. Komunikatyvna diia i dyskurs / Sytnychenko L. Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii.* Kyiv : Lybid, 1996. S. 84–90.
8. *Frege G. Über Sinn und Bedeutung Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. NF. Bd. 100, 1892, S. 25–50.*
9. *Heidegger M. Sein und Zeit.* Koch, Tübingen : Gutmann & Co, 2002.
10. *Husserl E. Logical Investigations. Vol. 1.* London, New York : Routledge, 2001.
11. *Merltau-Ponty M. Signes.* Paris : Les Éditions Gallimard, 1960.
12. *Laclau E. Mouff C. Hehemony and Socialist Strategy. Towards a Radical.* London. New York : Verso, 2001. P. 217.

13. *Luhmann N.* Social systems. Stanford : Stanford university press, 1995. P. 635.
14. *Van Dijk Teun A.* Ideology and Discourse Analysis. *Ideology Symposium*. Oxford, September 2004.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROGRAM IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF LINGUISTIC PHENOMENOLOGY

Baluta Halyna

Abstract. The study of language in the horizon of interdiscursiveness preserves the request for an adequate methodology, which includes classical methodological guidelines, considered from a different paradigmatic point of view. An example of such an approach is the phenomenological paradigm, its concepts, and methodological correlations. The use of phenomenological methodology demonstrates the possibility to shed light on the essential dimensions of language, in particular to investigate the problem of meaning. The purpose of the article is an attempt to demonstrate the methodological fruitfulness of the phenomenological approach in the field of language, to consider its structure, categories, and perspectives. To realize the set goal, the methodological foundation, which includes general theoretical, philosophical, linguistic, and psycholinguistic methods, has been researched. The phenomenological method was used as a basic method, which consists in “phenomenological reduction” — the separation of the essences of the semantic triad “sign-meaning-meaning”; text, context, discourse. The article uses methodological projects of classical phenomenology, represented by the teachings of E. Husserl, M. Heidegger, and, accordingly, social phenomenology of N. Luhmann, Y. Habermas, and M. Foucault. In this way, understandable language is presented not as a set of signs, but as a discursive practice that systematically forms objects. The assumption is justified, that meaning — the “phenomenon” of categorization of meaning, a phenomenon connecting subjective mental and communicative intersubjective horizons; an ontological principle related to the systems of thinking and language, which implements hermeneutic, medial, syntagmatic (understanding) functions; discourse is an incomplete semiosis, which is built on intersubjective bases and is characterized by the partial coherence values, as it is composed of a discursive set of discourses of different types. It can be assumed that the discourse, its relevant components, implement the function of meaning construction. At the same time, the meaning (text) functions in the context given by the discourse as a specific linguistic and social structure. It is possible to interpret meaning as a semantic field, a set of possible meanings determined by a related discourse.

Keywords: phenomenology, social phenomenology, language, thought, communication, sign, meaning, text, context, discourse.

Надійшла до редакції 12 травня 2023 р.

Балута Галина Анатоліївна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Baluta Halyna

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0002-4772-9240>

moment71164@gmail.com

<https://doi.org/10.31812/apm.7692>